

Ewelina Nawrocka
Archiwum Państwowe w Zamościu

Prymas Polski Stefan Wyszyński (1901–1981)

Stefan Wyszyński urodził się w Zuzeli nad Bugiem 3 sierpnia 1901 r. Mimo słabego zdrowia w 1924 r. ukończył seminarium i przyjął święcenia kapłańskie. W latach 1925–1929 studiował na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Swoją pracę doktorską *Prawa rodziny, Kościoła i państwa do szkoły* pisał w Żułowie, do którego pojechał na zaproszenie ks. Andrzeja Chlastawy. W majątku Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi przebywał w lipcu i sierpniu 1928 r. W roku następnym ponownie zawitał do Żułowa i w czerwcu dokończył pracę doktorską. Obronił ją w 1930 r. W 1932 r. łączył pracę duszpasterza włocławskiego i wykładowcy w Wyższym Seminarium Duchownym (profesor prawa kanonicznego i socjologii). Podczas okupacji niemieckiej był poszukiwany. W październiku 1939 r., z nakazu księdza biskupa Michała Kozala, opuścił diecezję. Wyjechał do majątku Zamoyskich w Kozłówce. Przyjechał tam na zaproszenie księdza Władysława Kornilowicza i matki Elżbiety Czackiej, założycielki i przełożonej generalnej Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża. Pełnił funkcję kapelana.

Część podopiecznych księdza Kornilowicza po ewakuacji z Lasek mieszkała w oficynie pałacu w Kozłówce, a druga część, czyli 150 osób, w majątku w Żułowie. Po roku względnego spokoju aresztowano właściciela majątku w Kozłówce – hrabiego Aleksandra Zamoyskiego. Oficynę zajęli Niemcy. Siostry franciszkanki i ksiądz Kornilowicz wysłali część podopiecznych z powrotem do Lasek, a grupę niewidomej młodzieży zabrali ze sobą do organizowanego w Żułowie Zakładu dla Niewidomych. Ksiądz Wyszyński z siostrą Odyllą Czarlińską przybyli do Żułowa 23 października 1941 r. Na miejscu poznali administratora dóbr kraśnicko-żułowskich Stefana Michała Mateusza Hołyńskiego z Hołyną

h. Klamry (~1890–1942). Był to szanowany i życzliwy człowiek. Zajmował się chorymi i opuszczonymi jeńcami rosyjskimi. W styczniu zachorował na tyfus plamisty. Zmarł 12 stycznia, a pogrzeb odbył się sześć dni później. Kazanie wygłosił ks. Wyszyński. Stefana Kołyna pochowano w Surhowie.

Na miejscu w Żułowie ksiądz Wyszyński podjął pracę duszpasterską, zastępując ukrywającego się księdza Władysława Korniłowicza. Zamieszkał w sutenerze dworku. W piwnicy odprawiał nabożeństwa, na które schodzili się okoliczni mieszkańcy Wólki Kraśniczyńskiej, Wolicy, Kraśniczyzna, Skierbieszowa, Majdanu Skierbieszowskiego, Marcinówki, Podwysokiego, Bończy, Zalesia i Drewnik.

Ksiądz Wyszyński podczas wojny ukrywał się nie tylko w Żułowie, również w Podwysokiem, Marcinówce, Majdanie Skierbieszowskim, Stanisławce. Był w Rozdołach, Żukowie, okolicach Dębiny czy w Bończy. W Podwysokiem przebywał u Jana, Tekli, Antoniego i Władysławy Szafranów. Krótko, ponieważ rodzina Szafranów była duża, a w domu brakowało miejsca dla dodatkowej osoby. Dlatego ksiądz Jan Szymanek, były proboszcz parafii w Skierbieszowie, zaproponował mu drugie bezpieczne miejsce, w sąsiedniej wsi, Marcinówce. W Marcinówce ksiądz Stefan mieszkał w gospodarstwie Aleksandra i Katarzyny Wojtasiuków (ok. dwóch tygodni). Przedstawiono go jako szwagra gospodarza. Syn państwa Wojtasiuków, Bolesław (ppor., dowódca oddziału BCh), razem z oddziałem czuwał w pobliskich debrach nad bezpieczeństwem szanownego gościa.

Ksiądz Wyszyński nie chciał narażać gościnnych mieszkańców, dlatego często zmieniał miejsce noclegów. W Stanisławce ukrywał się przez kilka dni. Schronienie znalazł w drewnianej stodole Józefa i Apolonii Nowosadów. Poza gospodarzami nikt nie wiedział, kim jest ukrywający się mężczyzna. Stamtąd udał się do Bończy.

Używał nazwiska Zuzelski. Wybrał taki pseudonim, ponieważ jak sam powiedział: *Jestem z Zuzelą związany. Tam się urodziłem [...]. Chciałem dać przez to dowód mojej głębokiej czci dla miejsca mojego urodzenia.*

Podrobione dokumenty na nazwisko Zuzelski wyrobiono mu w Zamościu. Odpowiedzialna za to była specjalna komórka legalizacyjna, działająca w Gminie Nowa Osada. Komórka działała od momentu pojawienia się administracji niemieckiej. Do jej zadań należało wystawianie fałszywych dokumentów zatrudnienia i dowodów osobistych. Duplikaty niemieckich pieczęci wykonywał w drukarni w Zamościu działający w konspiracji zecer Władysław Mazur, ps. „Świderek”, „Firet”.

Nad bezpieczeństwem księdza Wyszyńskiego w Żułowie i jego okolicach czuwał oddział ppor. Józefa Śmiecha ps. „Ciąg”. Ksiądz Wyszyński odwdzięczał się, otaczając opieką duszpasterską partyzantów AK Regionu Skierbieszów, przebywających w wąwozach Lasu Bonieckiego. Używał pseudonimu „Siostra Cecylia”. Poza wsparciem księdza Wyszyńskiego partyzanci mogli liczyć na opiekę siostr zakonnych z Żułowa, które prowadziły nasłuch radiowy, opatrywały rannych, dbały o morale.

Ksiądz Wyszyński opuścił Żułów 5 czerwca 1942 r. i wyjechał do Kozłówek, a następnie do Warszawy. W czasie powstania warszawskiego był kapelanem grupy Kampinos Armii Krajowej oraz szpitala powstańczego w Laskach. Po wojnie wrócił do Włocławka i objął stanowisko rektora seminarium. 4 marca 1946 r. został mianowany przez papieża Piusa XII biskupem lubelskim. Sakrę biskupią otrzymał z rąk księdza kardynała Augusta Hlonda na Jasnej Górze 12 maja 1946 r. Dziesięć dni później (22–24 maja) uczestniczył w obradach Episkopatu Polski na Jasnej Górze (jako najmłodszy biskup). Dwa dni później, tj. 26 maja, odbył ingres do katedry lubelskiej.

J.E. ksiądz biskup Wyszyński przyjechał do Zamościa na zaproszenie komitetu obchodów jubileuszu 30-lecia zamojskich szkół. W Komitecie wykonawczym zasiadali dyrektorzy szkół: Michał Bojarczuk, Maria Kaczyńska, Agata Ciskówna, wicestarosta Zygmunt Przemyski, dyrektor ubezpieczalni Waclaw Andrzejewski i prof. Władysław Węgrzyn. Biskup przybył 15 czerwca, wyjechał następnego dnia. Podczas wizyty celebrował mszę świętą w kolegiacie, wygłosił kazanie do wiernych i złożył kwiaty na sarkofagu Jana Zamoyskiego. Główne uroczystości odbyły się w kinie „Stylowy” (dawny kościół Franciszkanów).

Następnym punktem było odsłonięcie w kościele św. Katarzyny tablicy upamiętniającej pomordowanych nauczycieli i uczniów. Napis na tablicy brzmiał: *Pamięci Profesorów i wychowanków zamojskich szkół średnich 1939–1945*. Tablicę odsłoniła Jadwiga Syrkowa, wdowa, oraz pani Kowrachowa, matka zamordowanego ucznia. Towarzyszyły jej dwuosobowe delegacje uczniów-sierot z każdej z zamojskich szkół. Autorem tablicy-pomnika, w którym złożono także urnę z prochami pomordowanych na Rotundzie, był Adam Klimek. Dopełnienie uroczystości miało miejsce na zamojskiej Rotundzie – uczestnicy oddali hołd pomordowanym.

16 czerwca J.E. ksiądz biskup Stefan Wyszyński odpowiedział na zaproszenie dyrektorki Natalii Szyk i przybył do Domu Dziecka, prowadzonego przez Powiatowy Komitet Opieki Społecznej. Tego samego dnia odwiedził także niewidomego i ciężko chorego księdza kanonika Win-

centego Hartmana, dziekana Kapituły Zamojskiej (1862–1947). Przybył również na jego pogrzeb 27 marca 1947 r.

J.E. ksiądz biskup Stefan Wyszyński przyjeżdżał do Zamościa wielokrotnie. Odwiedził szkołę nr 1, nr 2, nr 5, gimnazjum, Szkołę Sztuk Plastycznych, szpital miejski i harcerzy. W 1948 r. był trzykrotnie w Zamościu, m.in. 1 lipca, gdy towarzyszył prymasowi Augustowi Hlondowi w zwiedzaniu Zamościa.

1 lipca 1946 r. J.E. ksiądz biskup Wyszyński ogłosił statut Związku Towarzystwa Miłosierdzia „Caritas” Diecezji Lubelskiej. 1 i 2 lipca 1947 r. biskup lubelski uczestniczył w pierwszym Kongresie Kółek Żywego Różańca w Krasnobrodzie (diecezja lubelska). Na kongres przybyło wielu pielgrzymów, m.in. z parafii Kosobudy, Wielącza czy Sitaniec.

W 1947 r. J.E. ksiądz biskup Stefan Wyszyński wizytował dekanaty: tarnogrodzki, hrubieszowski i tyszowiecki., w roku 1948 r. – tomaszowski i zamojski. W maju 1948 r. odwiedził parafie: Horyszów Polski, Łaziska, Kalinówka i Skierbieszów. Podczas wizytacji udzielał sakramentu bierzmowania, uczestniczył w uroczystościach prezentowanych przez uczniów, obiadach z nauczycielami i członkami lokalnych społeczności. Parafie przygotowywały godną oprawę dla czcigodnego gościa, szykowały bramy powitalne, banderie konne, rowerowe, obrazy w oknach, proporce, flagi narodowe. Często na początku wsi witano biskupa chlebem i solą.

W Horyszowie Polskim J.E. ksiądz biskup bierzmował 1300 wiernych. W drodze do Łazisk odwiedził Stanisławkę i nadał kapliczce odpust ku czci św. Stanisława, przypadający 8 maja. Tego samego dnia (20 maja) przybył do parafii w Łaziskach, towarzyszyła mu banderia z Horyszowa i Łazisk. Bierzmował 547 osób. Wyjechał 21 maja, kierując się do Kalinówki. Po drodze wizytował (21 maja) szkołę w Dębowcu. W dniach 22–24 maja przebywał w Skierbieszowie. Był uroczyście eskortowany przez banderę konną prowadzoną przez Bolesława Wojtasiuka z Marcinówki. Ksiądz biskup Wyszyński wygłosił kazanie, na cmentarzu parafialnym bierzmował. Spotkał się z nauczycielami. Po wyjeździe ze Skierbieszowa udał się w drogę powrotną do Lublina, po drodze zatrzymując się w Żułowie.

J.E. ksiądz biskup Stefan Wyszyński przyjeżdżał do Żułowa na wypoczynek: 27–30 grudnia 1946 r., 25–26 września 1947 r. i ostatni raz 24 maja 1948 r.

12 listopada 1948 r. papież Pius XII na konsystorzu w Rzymie mianował biskupa lubelskiego Stefana Wyszyńskiego arcybiskupem gnieźnień-

skim i warszawskim oraz prymasem Polski. Bulla nominacyjna została podpisana 16 listopada. Od 1953 r. Stefan Wyszyński pełnił funkcję kardynała prezbitera. Zmarł po długiej chorobie w czwartek 28 maja 1981 r., o 4.40, w uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego.

Pamięć o księdzu Wyszyńskim, nazwanym Prymasem Tysiąclecia, wciąż jest żywa na Zamojszczyźnie. Wyrazem tego jest m.in. powstały w 2014 r. szlak pieszy *Śladami księdza Stefana Wyszyńskiego*, przechodzący przez gminy: Sitno, Skierbieszów i Kraśniczyn. Są na nim umieszczone tablice informacyjne i dwie drewniane kapliczki upamiętniające pobyt ks. Stefana Wyszyńskiego: jedna w rozwidleniu wąwozów, w okolicach Barańca, poświęcona 8 czerwca 2010 r. przez J.E. ks. bpa Wacława Depo, ordynariusza diecezji zamojsko-lubaczowskiej, druga na Marcinówce, poświęcona 25 października 2014 r. przez J.E. ks. bpa Mariusza Leszczyńskiego.

Uchwałą Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej rok 2021 został ogłoszony Rokiem kardynała Stefana Wyszyńskiego. Jest to wyjątkowy rok, ponieważ przypadają na niego okrągłe daty: 120. rocznica urodzin i 40. rocznica śmierci ks. prymasa. Ponadto 12 września 2021 r. w Świątyni Opatrzności Bożej w Warszawie odbyła się msza beatyfikacyjna Sługi Bożego, prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego i matki Elżbiety Róży Czackiej – założycielki Towarzystwa Opieki na Ociemniałych w Laskach.

Bibliografia:

- M. Krajewska, *Prymas Tysiąclecia na Zamojszczyźnie I*, „Niedziela Zamojsko-Lubaczowska”, nr 6/2001, <http://www.niedziela.pl/wydruk/1451/nd> [dostęp: 9 VII 2021 r.].
- M. Krajewska, *Prymas Tysiąclecia na Zamojszczyźnie II*, „Niedziela Zamojsko-Lubaczowska”, nr 7/2001, <http://www.niedziela.pl/artukul/1510/nd/Prymas-Tysiaclecia-na-Zamojszczyznie-II> [dostęp: 9 VII 2021 r.].
- M. Krajewska, *Prymas Tysiąclecia na Zamojszczyźnie III*, „Niedziela Zamojsko-Lubaczowska”, nr 8/2001, <http://www.niedziela.pl/wydruk/1554/nd> [dostęp: 10 VII 2021 r.].
- M. Krajewska, *Prymas Tysiąclecia na Zamojszczyźnie V*, „Niedziela zamojsko-lubaczowska”, nr 10/2001, <http://www.niedziela.pl/wydruk/1660/nd> [dostęp: 11 VII 2021 r.].
- M. Krajewska, *Prymas Tysiąclecia na Zamojszczyźnie VI*, „Niedziela Zamojsko-Lubaczowska”, nr 11/2001, <http://www.niedziela.pl/artukul/1735/nd/Prymas-Tysiaclecia-na-Zamojszczyznie-VI> [dostęp: 12 VII 2021 r.].
- M. Krajewska, *Prymas Tysiąclecia na Zamojszczyźnie VII*, „Niedziela Zamojsko-Lubaczowska”, nr 12/2001, <http://www.niedziela.pl/wydruk/1763/nd> [dostęp: 14 VII 2021 r.].
- W. Tarnas, *Krańniczyn dzieje gminy i okolic*, wyd. Drukarnia Akademicka, 2006.
- Protokoły wizytacji kanonicznych przeprowadzonych przez biskupa lubelskiego Stefana Wyszyńskiego w parafiach na terenach obecnej diecezji zamojsko-lubaczowskiej 1946–1948*, red. naukowa bp Mariusz Leszczyński, wydawnictwo IPN, Warszawa 2020.

Zbiór fotografii z APZ.

Darowizna od p. Jerzego Wojtasiuka z Marcinówki i relacja ustna.

Netografia:

- <http://www.skierbieszow.com.pl/page/67/podwysokie.html> [dostęp: 17 VII 2021 r.].
- <http://www.skierbieszow.com.pl/page/64/marcinowka.html> [dostęp: 17 VII 2021 r.].
- <http://www.krasniczyn.lubelskie.pl/art,86,sladami-ks-stefana-wyszynskiego.html> [dostęp: 18 VII 2021 r.].
- <http://przewodniczyzamosc.pl/archiwa/4181> [dostęp: 18 VII 2021 r.].

Ryc. 1. Pamiątkowa fotografia z banderii biskupa lubelskiego Stefana Wyszyńskiego na terenie parafii rzymskokatolickiej w Skierbieszowie. Pierwszy z lewej na koniu organizator i prowadzący banderę – por. Bolesław Wojtasiuk. Marcinówka, 1946 r. Autor N.N. [Archiwum Państwowe w Zamościu, Akta osób i rodzin, Zbiór Jerzego Wojtasiuka, fotografie, poz. 10].

Ryc. 2. Ks. bp Stefan Wyszyński w Domu Dziecka w Zamościu. Grupę harcerzy prowadzi kierowniczką Natalia Szyk, pierwszy z lewej Witold Wiszniowski, pierwszy z lewej Michał M. Pieszko. Za biskupem ks. Franciszek Zawisza. Zamość, 1948 r. Autor N.N. [Archiwum Państwowe w Zamościu, Zbiór fotografii, ser. 11, sygn. 1948].

Ryc. 3. Wizyta biskupa Stefana Wyszyńskiego, ordynariusza lubelskiego, w Szpitalu Miejskim w Zamościu. Biskup Stefan Wyszyński i dyrektor szpitala, w tle zabudowania ul. Kilińskiego. Zamość, 1948 r. Autor N.N. [Archiwum Państwowe w Zamościu, Zbiór fotografii, ser. 10, sygn. 19].

Ryc. 4. Wizyta biskupa Stefana Wyszyńskiego, ordynariusza lubelskiego, w Szpitalu Miejskim w Zamościu. Wspólna fotografia przed wejściem do głównego budynku. Zamość, 1948 r. Autor N.N. [Archiwum Państwowe w Zamościu, Zbiór fotografii, ser. 10, sygn. 14].

Ryc. 5. Ks. bp Stefan Wyszyński, ordynariusz lubelski, w Zamościu. Przed kościołem pw. św. Krzyża, w wykopie pod fundament wieży. Zamość, 16 listopada 1947 r. Autor N.N. [Archiwum Państwowe w Zamościu, Zbiór fotografii, ser. 5, sygn. 53].

Ryc. 6. Ks. bp Stefan Wyszyński, ordynariusz lubelski, w Zamościu. W parku ks. Franciszek Zawisza, ks bp. Stefan Wyszyński, ks. Prymas August Hlond. Zamość, 1 lipca 1948 r. Autor N.N. [Archiwum Państwowe w Zamościu, Zbiór fotografii, ser. 5, sygn. 57].

Ryc. 7. Portret ks. Biskupa Stefana Wyszyńskiego. Na pieczęcie napis: *Zakład fotograficzny Leona Sokółowskiego, Grabowiec, ok. 1948 r.* [Archiwum Państwowe w Zamościu, Zbiór fotografii, ser. 5, sygn. 77].

Ryc. 9. Kapliczka w Marcinówce na szlaku Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Marcinówka, 2016 r. Autor J. Wojtasiuk [Archiwum Państwowe w Zamościu, Akta osób i rodzin, Zbiór Jerzego Wojtasiuka, fotografie ze szlaku Kard. Wyszyńskiego, poz. 5].

Ryc. 8. Znaczek pocztowy o nominale 1500 zł z prymasem Stefanem Wyszyńskim, 1992 r. [Archiwum Państwowe w Zamościu, Akta osób i rodzin, Zbiór Janusza Panasiewicza, ser. 13.4 spis roboczy nr 3-2020, poz. 7].

Ryc. 10. Nagrobek Józefa Śmiecha ps. „Ciąg” na cmentarzu parafialnym w Skierbieszowie. Skierbieszów, lipiec 2021 r. Autor E. Nawrocka.